

Neoliberale globalisering: wat is daar mis mee?

Lou Keune, red.¹

1 Uitgangspunten van het neoliberale beleid

Door de Nederlandse regering wordt sinds jaar en dag ondersteuning gegeven aan het beleid van de internationale instellingen: het *Internationale Monetaire Fonds* – IMF, de *Wereldbank*, en de *Wereldhandelsorganisatie* - WTO. Dat beleid wordt vanaf het midden van de jaren zeventig uitgevoerd als reactie op de structurele problemen waarmee veel ontwikkelingslanden kampten. Het meest in het oog springende probleem betrof de grote schuldenlast die zij in de jaren zestig en zeventig – toen lenen heel gemakkelijk was – hadden opgebouwd. De ‘oplossing’ die de schuldenlanden kregen voorgeschreven, bestond uit de zogenoemde structurele aanpassingsprogramma’s (SAP’s), met de nadruk op macro-economische hervormingen. Deze programma’s vormden het raamwerk waarbinnen de Nederlandse ontwikkelingshulp gestalte kreeg.

In het kader van de SAP’s moesten landen een restrictief begrotingsbeleid voeren; ze mochten niet meer uitgeven dan zij via belastingen en buitenlandse hulp aan inkomsten binnen kregen. Het IMF eiste hierbij het drastisch terugschroeven van de collectieve uitgaven. Dit leidde tot verregaande bezuinigingen binnen allerlei sectoren die voor de bevolking van deze landen essentieel zijn. De minimale voorzieningen die op het vlak van gezondheidszorg, onderwijs, huisvesting en landbouw bestonden, werden in veel gevallen wegbezuinigd.

Daarnaast werden landen verplicht hun nationale economieën open te gooien. Enerzijds moesten zij de nadruk leggen op het vergroten van hun exporten (in het kader van het model van ‘exportgeleide ontwikkeling’). Anderzijds moesten allerlei importbeperkende regelingen (zoals invoerheffingen en -quota’s) worden opgeheven. Vrije in- en uitvoer van producten en kapitaal zou tot een optimale deelname van ontwikkelingslanden binnen de wereldeconomie leiden.

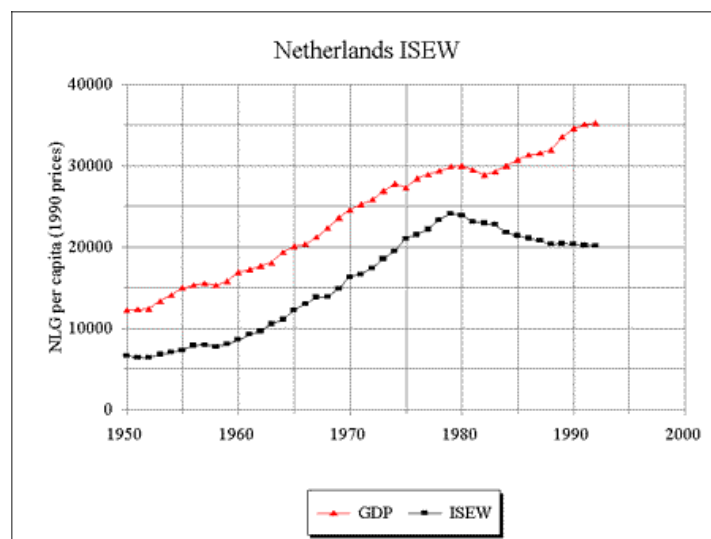
Binnen het kader van het neoliberale model moest de rol van overheden in de economie worden teruggedrongen. Hiervoor eisten de internationale financiële instellingen een sterke inkrimping of zelfs de opheffing van overheidsdiensten zoals de landbouwvoorlichting. Openbare voorzieningen moesten worden geprivatiseerd en kwamen vaak in handen van buitenlandse bedrijven, veelal voor een fractie van de reële marktwaarde. Volgens de neoliberale visie zou ontwikkeling slechts het resultaat kunnen zijn van een vrije markteconomie op wereldschaal. Om die reden moesten ontwikkelingslanden het kapitaalsverkeer liberaliseren. Dat het internationale bedrijfsleven daardoor de vrijheid krijgt om in het Zuiden gerealiseerde winsten naar het Noorden ‘terug te ploegen’ wordt binnen deze visie als onvermijdelijk gezien. Het is jammer dat dit ‘nevenverschijnsel’ nauwelijks aandacht krijgt in de publieke berichtgeving.

Een ander kenmerk van het neoliberale ontwikkelingsmodel is de eenzijdige nadruk op economische groeicijfers. Groei wordt in dit kader gemeten in termen van

¹ Bewerking van een nog te publiceren tekst van Riekje Kappelhof en Lou Keune. In deze tekst ligt de nadruk op de gevolgen van het neoliberale beleid voor ontwikkelingslanden.

de stijging van het bruto binnenlands product (BBP). Impliciet wordt verondersteld dat het BBP en het gemiddelde inkomen per hoofd van de bevolking indicaties voor welvaart, welzijn en ‘ontwikkeling’ zouden betekenen. Daar valt het nodige op af te dingen. Zo worden allerlei kosten niet verdisconteerd bij het berekenen van het BBP en het gemiddelde inkomen per hoofd van de bevolking. Dat geldt onder andere voor de schade aan natuur en milieu, de mate van inkomensongelijkheid in een bepaald land, het fysiek en mentaal welbevinden van mensen, enzovoort. Omgekeerd vallen er onder het begrip BBP zaken die weinig met daadwerkelijke ontwikkeling te maken hebben. Dat geldt bijvoorbeeld voor de groei van financiële sectoren die in termen van maatschappelijke waarde niets toevoegen aan het maatschappelijk welzijn.²

Een voorbeeld van een andere benadering is de *Index of Sustainable Economic Welfare – ISEW (Index van Duurzame Economische Welvaart)* ontwikkeld door onder anderen James Tobin, John Cobb en Herman Daley. Daarin wordt wel rekening gehouden met sociale en ecologische factoren als hiervoor aangegeven. Dan blijkt, bijvoorbeeld uit onderstaande grafiek betreffende Nederland³, dat, ten eerste de werkelijke welvaart flink lager is dan het BBP aangeeft, en ten tweede dat wij sinds de dominantie van het neoliberalisme (vanaf de jaren zeventig) er op achteruit zijn gegaan.

Nog belangrijker misschien is dat in de neoliberale visie impliciet wordt uitgegaan van een oneindige cumulatieve economische groei: ‘grenzen aan de groei’ zijn binnen deze zienswijze ondenkbaar. Het begrip ‘consumptiemaatschappij’ en het fenomeen *funshopping* vormen daar een uitdrukking van. Het past in een stijl van leven waarbinnen het kopen van nieuwe producten en diensten als graadmeter voor meer welzijn worden beschouwd.

Behalve dat dit soort ‘grenzeloze’ groei roofofbouw pleegt op natuur en milieu, is een dergelijk bestaan uiteraard alleen voorbehouden aan diegenen die over voldoende geld beschikken. Vooral in ontwikkelingslanden heeft een grote meerderheid van de bevolking geen toegang tot het consumptieparadijs. Tegelijkertijd wordt iedereen, als

² Voor meer over de kritiek op de bestaande indicatoren, zie: J.C.J.M. van den Bergh: *Bnp, weg ermee!* In: ESB 18-11-2005. En: Lou Keune, Tuur Elzinga en Theo Ruyter: *Meta Economische Verkenningen - Voorstel voor de ontwikkeling van een duurzame en solidaire Macro Economische Verkenning* +. Amsterdam, Attac / Vóór de Verandering / XminY, april 2006.

³ Ontleend aan *Friends of the Earth*, http://www.foe.co.uk/campaigns/sustainable_development/progress/international.html

gevolg van de neoliberale globalisering, door die levensstijl beïnvloed. Deze vorm van moderniteit stelt steeds nieuwe eisen aan het maatschappelijke functioneren. Zonder toegang tot bepaalde consumptiegoederen horen mensen er niet meer bij. Daarmee verandert ook het begrip ‘armoede’. Armoede betekent niet alleen geldgebrek, maar houdt tevens in dat mensen op een bepaald moment niet kunnen voldoen aan wat voor het maatschappelijke functioneren normaal wordt geacht. Uitsluiting is, met andere woorden, de achterkant van armoede.

2 Gevolgen

De afgelopen zestig jaar is de situatie in verschillende ontwikkelingslanden op een aantal gebieden verbeterd. Dat geldt vooral voor de sectoren gezondheidszorg en onderwijs: de gemiddelde levensverwachting van mensen in ontwikkelingslanden is in het algemeen – ook tijdens de neoliberale opmars – gestegen en het analfabetisme werd over de hele linie teruggedrongen. Op veel andere terreinen zijn de resultaten van het ontwikkelingsbeleid echter ronduit zorgwekkend. Merkwaardig genoeg leiden in Nederland die negatieve ontwikkelingen nauwelijks tot een fundamenteel debat over de vraag wat er mis is gegaan en welke oorzaken daarvoor zijn aan te wijzen.

Armoede en ongelijkheid

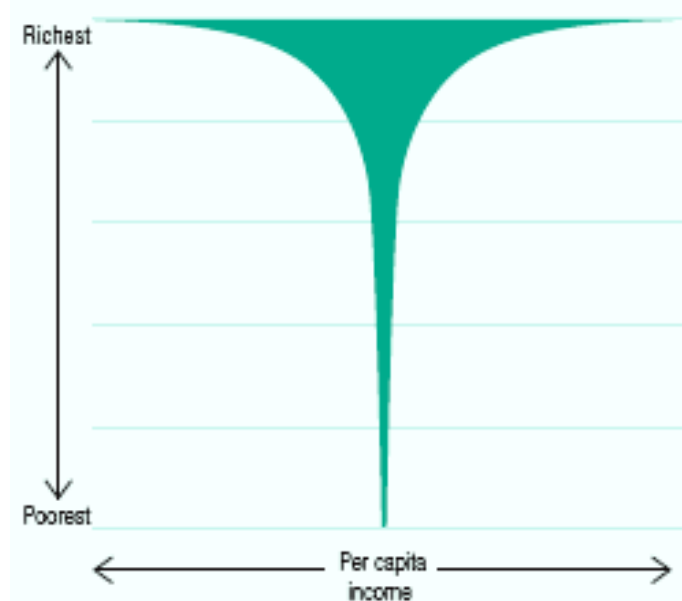
Al begin jaren tachtig waarschuwde het Kinderfonds van de VN (UNICEF) voor de dramatische sociale gevolgen bij de doorvoering van de SAP's. UNICEF werd in steeds meer gebieden geconfronteerd met verarming en uitsluiting, en zelfs met stijging van de kindersterfte. De organisatie pleitte dan ook voor wat genoemd werd ‘structurele aanpassing met een menselijk gezicht’. Het VN-ontwikkelingsprogramma (UNDP) constateerde in het *Human Development Report* van 1990 een stagnering van de gemiddelde inkomensstijging in ontwikkelingslanden vanaf de jaren tachtig. In rapporten van de daarop volgende jaren werd die boodschap herhaald. Tevens meldde het UNDP daarin dat de inkomensongelijkheid op wereldniveau in vergelijking met 1960 meer dan verdubbeld was. Deze toenemende inkomensongelijkheid, zowel binnen landen als tussen landen is een van de meest in het oog springende gevolgen van het neoliberale beleid. Volgens een studie van de NEF⁴ was in 1993 het totale inkomen van de 1 procent rijkste mensen van deze wereld 120 keer zo groot als het totale inkomen van de 10 procent armsten van deze wereld. In 2006 is die verhouding gestegen tot 170. Vandaag de dag leeft bijna de helft van de wereldbevolking in ernstige armoede.

Van die armoede en ongelijkheid wordt verslag gedaan in het *Human Development Report* van 2005, onder meer met behulp van onderstaande *champagne glass economy* -grafiek⁵:

World income distributed by percentiles of the population 2000

⁴ David Woodward and Andrew Simms: *Growth isn't working: the uneven distribution of benefits and costs from economic growth*. (London, New Economics Foundation, 2005) pag. 12.

⁵ HDR 2005, pag. 37.

Internationaal bestaat er een definitie van ‘armoedegrens’. Uitgaande van het prijsniveau in de Verenigde Staten valt iemand die twee dollar of minder per dag te besteden heeft, in de categorie ‘arm’. Wereldwijd zijn er volgens het UNDP rapport van 2003 2,8 miljard armen, waaronder ruim 1,2 miljard mensen die van één dollar of minder per dag moeten leven, het internationale criterium voor ‘extreme armoede’.⁶ De 43 miljoen volwassen inwoners van de Verenigde Staten die geen ziektekostenverzekering kunnen betalen, of de naar schatting 250.000 Nederlandse huishoudens die onder het in Nederland gehanteerde bestaansminimum leven, vallen buiten de definitie. Hoewel in de laatstgenoemde landen niemand van twee dollar per dag hoeft rond te komen, is ook deze armoede volstrekt onaanvaardbaar en mag beslist geen onderwerp van relativering zijn.

Armoede in ontwikkelingslanden uit zich onder meer in grootschalige honger en in hoge kindersterfte. Eind 2004 verscheen een rapport van UNICEF⁷ waarin wordt gemeld dat de helft van de kinderen in ontwikkelingslanden niet beschikt over de noodzakelijke basisvoorzieningen om te kunnen overleven en zich te ontwikkelen: een op de zes kinderen lijdt ernstige honger, een op de zeven heeft geen toegang tot gezondheidszorg, een op de vijf beschikt niet over schoon drinkwater, een op de drie heeft thuis geen toilet of andere sanitaire voorzieningen. Meer dan 640 miljoen kinderen leven in huizen zonder verharde vloer, ruim 300 miljoen kinderen beschikken niet over tv, radio, telefoon of krant, meer dan 120 miljoen kinderen, vooral meisjes, ontberen toegang tot lager onderwijs, 180 miljoen kinderen verrichten arbeid onder de slechtst denkbare omstandigheden, jaarlijks worden 1,2 miljoen kinderen verhandeld, 2 miljoen kinderen, vooral meisjes, zijn het slachtoffer van de

⁶ “Living on \$ 1 a day does not mean being able to afford what \$ 1 would buy when converted into local currency, but the equivalent of what \$ 1 would buy in the United States: a newspaper, a local bus ride, a bag of rice”. UNDP: *Human Development Report 2003*, pag. 41. Deze maatstaf is statistisch gezien nogal betrekkelijk. Eigenlijk gaat het om \$1,08 koopkracht in de VS in 1993. Gezien allerlei verschillen in valuta’s en consumptieprijzen betekent dit volgens Woodward en Simms (pag. 1) in de meeste ontwikkelingslanden een koopkracht van \$ 0,20 tot \$ 0,70 per persoon per dag. Omgerekend naar prijzen van 2006 komt dit in Engeland neer op een koopkracht van £ 0,60, ofwel € 0,88 per persoon per dag.

⁷ UNICEF: *The State of the World's Children 2004 - Girls, Education and Development*. New York, UNICEF, 2004

seksindustrie. Het is nagenoeg onmogelijk zich een concrete voorstelling van dit soort gigantische aantallen te maken.

Afgezien van een gebrek aan politieke wil, is er geen enkele reden te bedenken waarom miljoenen kinderen nog steeds niet worden ingeënt, sterven van honger, en op grote schaal arbeid verrichten. Niet alleen in ontwikkelingslanden, maar ook in verschillende landen van het voormalige Oostblok betaalt de bevolking een hoge prijs voor het neoliberale economische beleid. Zo is in laatstgenoemde landen het aantal armen en extreem armen in die landen de afgelopen vijftien jaar- toen het neoliberale beleid er werd geïntroduceerd- met een factor 3 toegenomen.

Honderden miljoenen boeren en boerinnen, ambachtlieden en vissers in ontwikkelingslanden zijn de afgelopen decennia tot de bedelstaf gebracht omdat zij niet opgewassen bleken tegen de internationale concurrentie. Tegelijkertijd worden steeds meer menskracht, grond en andere productiemiddelen niet langer ingezet voor de binnenlandse behoeftebevrediging, maar voor de export. Dit leidt ertoe dat een groot aantal ontwikkelingslanden elkaar hevig beconcurreren voor de afzet van hun producten in de 'ontwikkelde' landen. Voor agrarische producenten – met name voor de kleine boeren – heeft dit desastreuze consequenties, omdat zij vanwege het grote aanbod prijsdaling na prijsdaling te verwerken krijgen. Ook de in de jaren tachtig en negentig met veel ophef tot stand gebrachte vrijhandelszones in Latijnsamerikaanse en Aziatische landen staan ten gevolge van de toegenomen concurrentie onder zware druk. Zolang honderden miljoenen kansloze armen elkaar op de vrije wereldmarkt beconcurreren om zwaar, laaggeschoold, vuil en ongezond werk te mogen doen, dreigt dat iedereen wordt meegetrokken in wat wel de *race to the bottom* wordt genoemd. Een typisch voorbeeld van de neoliberale manier van gaten met gaten vullen: de groei van de werkgelegenheid in het ene continent leidt tot verlies aan arbeidsplaatsen in het andere continent.

De door de neoliberalen gehanteerde indicator van economische groei (BBP) is als gezegd van zeer twijfelachtige waarde. Maar zelfs als men die maatstaf hanteert moet men zich afvragen of dat neoliberale beleid inderdaad zo goed is c.q. werkt. Zo blijkt uit onderzoek van Kraev dat vrijmaking van de internationale handel in een groot aantal ontwikkelingslanden ten koste is gegaan van de economische groei. Dat kostte deze (32) landen in de periode 1975-2001 bijna US \$ 900 miljard.⁸ De Britse hulporganisatie *Christian Aid* concludeerde n.a.v. het onderzoek van Kraev dat de verliezen van de Afrikaanse landen beneden de Sahara als gevolg van de handelsliberalisering in 20 jaar US \$ 272 miljard waren. Was dit niet gebeurd, dan hadden zij hun schulden kunnen afbetalen en nog voldoende geld overgehouden om alle kinderen te vaccineren en naar school te laten gaan.⁹

Toch worden door diverse propagandisten van de neoliberalisering, waaronder de voormalige minister van Economische Zaken, Laurens Brinkhorst, indrukwekkende

⁸ Kraev, Egor: *Estimating GDP Effects of Trade Liberalisation for Developing Countries* (London: Christian Aid, 2005) pag. 14.

⁹ *Trade liberalization has cost sub-Saharan Africa US \$ 272 billion over the past 20 years. Had they not been forced to liberalize as the price of aid, loans and debt relief, sub-Saharan African countries would have had enough extra income to wipe out their debts and have sufficient left over to pay for every child to be vaccinated and go to school. Two decades of liberalization has cost sub-Saharan Africa roughly what it has received in aid. Effectively, this aid did no more than compensate African countries for the losses they sustained by meeting the conditions that were attached to the aid they received.* Christian Aid: *The Economics of Failure: The Real Cost of 'Free' Trade* (London: Christian Aid, 2005) pag. 2.

cijfers genoemd omtrent de voordelen van handelsliberalisering voor de wereldeconomie. Frank Ackerman toont de twijfelachtige waarde van dergelijke berekeningen aan. Zo constateert hij dat de betreffende rekenmeesters in de aanloop naar de WTO conferentie in Hong Kong (2005) hun berekeningen flink en naar beneden hebben moeten bijstellen. Bovendien blijken de dan geconstateerde opbrengsten vooral ten goede komen aan de rijke landen. Tevens bekritiseert hij de bij deze berekeningen gehanteerde modellen: ze zijn statisch en hanteren zeer discutabele vooronderstellingen als dat de werkgelegenheid ten tijde van de handelsliberalisering constant blijft.¹⁰ Ook op grond van theoretisch en historisch onderzoek blijken de uitgangspunten van de neoliberalen zeer discutabel.¹¹

Woodward en Simms, tot slot, tonen aan dat de relatie economische groei→armoedereductie ook niet opgaat. Recentelijk hebben zij berekend dat van iedere US \$ 100 aan groei in het wereldinkomen er in de periode 1990 tot 2001 slechts US \$ 0,60 ten goede is gekomen aan de mensen levend onder de eerder genoemde maatstaf van extreme armoede dus 1 dollar per dag. Tegelijkertijd is al gezegd de inkomensongelijkheid sterk toegenomen. Volgens de auteurs was in de jaren negentig een extra wereldproductie en consumptie van \$ 166 nodig om de armoede met een dollar te verminderen. En dat dan met verregaande milieugevolgen (als klimaatverandering) welke ook nog eens vooral ten koste gaan van de armen.¹² Bovendien toont recent onderzoek van de Britse University of Reading aan dat economische groei in ontwikkelingslanden op korte termijn ook nog eens leidt tot toename van kinderarbeid.¹³

Wanneer het er om gaat ontwikkelingslanden uit het slop te halen kan het (neoliberale) groeibeleid al met al beter vervangen worden door een beleid van inkomenshervreiding van het wereldinkomen. Dat is uit oogpunt van duurzame armoedebestrijding namelijk veel effectiever dan het groeibeleid. Hervreiding komt de armsten rechtstreeks ten goede terwijl het de rijken nauwelijks iets kost, ook al omdat boven een bepaalde (hoge!) inkomensgrens inkomensgroei niets meer bijdraagt aan verbetering van het welzijn van die rijken. Overdracht van 1 % van het inkomen van de rijkste 25 % van de wereldbevolking aan de armste 50 % van de wereldbevolking is uit oogpunt van armoedebestrijding even effectief als een economische groei van gemiddeld zo'n 7,4 % van de wereldproductie, en dat dan zonder al die milieugevolgen verbonden aan die economische groei.¹⁴

¹⁰ Frank Ackerman: *The Shrinking Gains from Trade: A Critical Assessment of Doha Round Projections*. Medford, Tufts University, 2005, working paper 05-01.

¹¹ Zie bijvoorbeeld Robert Went: *Essays on globalization : a journey to a possibly new stage of capitalism*. Amsterdam, 2001, Universiteit van Amsterdam (proefschrift). Ha-Joon Chang: *What is wrong with the 'Official History of Capitalism'? With special reference to the debates on globalisation and economic development*. In: Edward Fullbrook, ed.: *A guide to what's wrong with economics* (London, 2004, Anthem Press) pag. 279 e.v.; Theo van de Klundert: *Vormen van kapitalisme: markten, instituties, macht*. Utrecht, 2005, Lemma.

¹² *To achieve a single dollar of poverty reduction in the 1990's, took \$166 of extra global production and consumption, with enormous environmental impacts which counter-productively hurt the poorest most, for example in the upheaval from climate change*. David Woodward and Andrew Simms: *Growth isn't working: the uneven distribution of benefits and costs from economic growth*. (London, New Economics Foundation, 2005) pag. 4.

- Vergelijkbare kritiek is eerder geleverd door Weisbrot c.s.. Zie: Mark Weisbrot, David Rosnick, and Dean Baker: *Poor Numbers: The Impact of Trade Liberalization on World Poverty*. London, CEPR, 2004

¹³ Kambhampati, U.S., and Rajan, R., 2006, Economic Growth: A Panacea for Child Labour. In: *World Development*, Vol.34, No.3.

¹⁴ Woodward en Simms, a.w., pag. 18 e.v..

Omgekeerde ontwikkelingshulp¹⁵

Vanaf de jaren tachtig is er feitelijk geen sprake van hulp van het Noorden aan het Zuiden, maar eerder van een omgekeerde 'hulp' relatie.¹⁶ De schulden crisis, die door de internationale financiële instellingen werd aangegrepen om ontwikkelingslanden tot neoliberaal beleid te dwingen, werd niet opgelost. Integendeel, sinds 1980 is de schuldenlast van ontwikkelingslanden meer dan verviervoudigd tot een bedrag van US\$ 1.300 miljard in 2003¹⁷. Inmiddels hebben deze landen zoveel aan rente en aflossingen betaald dat de oorspronkelijk geleende bedragen daarbij in het niet vallen. Een vergelijkbaar verschijnsel doet zich voor op het vlak van buitenlandse particuliere investeringen in ontwikkelingslanden, ook zo'n 'motor van ontwikkeling' volgens de neoliberale ideologie. Die investeringen worden meer dan gecompenseerd door de winstenafvloeiingen uit de ontwikkelingslanden.

Van nog grotere betekenis voor de economische positie van ontwikkelingslanden is de veranderende prijsverhouding tussen invoerproducten en uitvoerproducten. Sinds 1980 moeten ontwikkelingslanden relatief meer betalen voor wat zij invoeren, terwijl ze minder ontvangen voor hun eigen exporten. In dit verband spreken we van een verslechtering van de ruilvoet ten nadele van de ontwikkelingslanden. In geld uitgedrukt betekent dit verliezen van jaarlijks enkele honderden miljarden, ofwel ongeveer drie maal de totale officiële ontwikkelingshulp. Nu moeten deze landen steeds meer produceren om hun importen te kunnen financieren. In veel gevallen gaat dit proces ten koste van natuur en milieu.

Een andere vorm van onttrekking van grote sommen geld is die als gevolg van belastingvlucht. Nederland behoort tot de landen met aantrekkelijke belastingvoordelen voor de grote internationale ondernemingen. Dat betekent dat deze ondernemingen boekhoudkundig hun winsten gemaakt in arme landen laten 'toevallen' aan Nederland en niet aan de betreffende ontwikkelingslanden. Daardoor raken laatstgenoemde landen jaarlijks zo'n US\$ 500 miljard aan belastingopbrengsten kwijt.¹⁸

En als wij dan ook nog rekening houden met de enorme en groeiende ecologische schuld van de hoge inkomenslanden als Nederland (zie de volgende paragraaf) dan moeten wij concluderen dat alle tromgeroffel over de alsmaar stijgende overdracht van middelen van Noord naar Zuid zeer misplaatst is. Het bedrag dat ontwikkelingslanden aan 'hulp' ontvangen (dus inclusief particuliere investeringen en leningen) is heel bescheiden als je dat afzet tegen de dubbel zo grote kapitaalstroom van Zuid naar Noord¹⁹. De sterke (via de indicator BBP gemeten) economische groei van landen als Nederland in de jaren negentig heeft mede door deze omgekeerde ontwikkelingshulp tot stand kunnen komen. Tegelijkertijd hebben verschillende ontwikkelingslanden hun positie op de wereldmarkt weten te versterken. Landen als China, India, Taiwan, Zuid-Korea en Maleisië zijn daar voorbeelden van, opvallend

¹⁵ Meer hierover in hoofdstuk 7.

¹⁶ Zie: Lou Keune: *Development Cooperation: A Hindrance for Self-Sustainable Development*. In: *Tailoring Biotechnologies*, volume 1, issue 2, winter 2005-2006.

¹⁷ UNCTAD: *Handbook of Statistics*, 2006, tabel 6.6.

¹⁸ Christian Aid: *The shirt off their backs: How tax policies fleece the poor*. London, 2005, Christian Aid

¹⁹ Schatting gebaseerd op Keune: *Development Cooperation*, a.w., tabel 1, 2, en 3. Bij deze schatting is geen rekening gehouden met de jaarlijkse groei van de ecologische schuld van het Noorden, en evenmin met andere categorieën als de eerder genoemde jaarlijkse verliezen ad US\$ 500 miljard vanwege belastingvlucht.

genoeg allemaal landen waar sterke overheden zich met succes te weer hebben gesteld tegen de druk om hun economieën volledig te liberaliseren. Men kan dan ook moeilijk volhouden dat het de neoliberale aanpak is die de processen van voortgaande verarming weet te stoppen, laat staan om te keren.

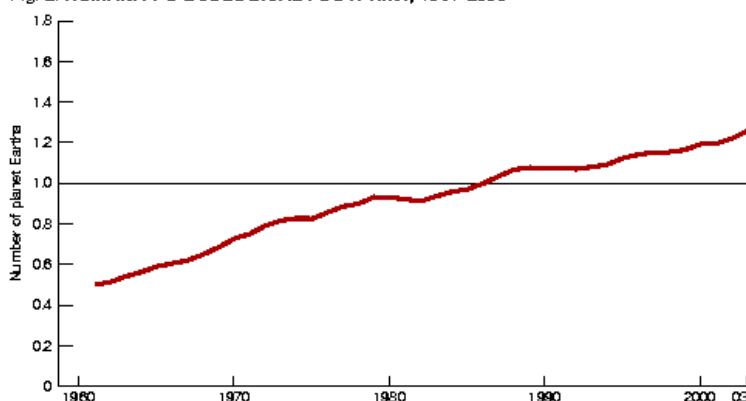
Natuur en milieu onder druk

Niet alleen de armen, maar ook de natuur en het milieu komen er bekaaid af binnen het neoliberale ontwikkelingsmodel. De natuur staat in veel ontwikkelingslanden onder zware druk als gevolg van het grootschalige gebruik van kunstmest en insecticiden en de uitstoot van afval. ‘Onze’ explosief gestegen behoefte aan soja uit Brazilië – Nederland is na China de grootste soja-importeur – leidt aan de andere kant van de oceaan tot de ondergang van landbouwproducten voor de binnenlandse markt en tot voortgaande ontbossing. Ook leiden de grote monoculturen van exportgewassen tot gronduitputting en grootschalige erosie. Hetzelfde geldt voor de zelfvoorzienende landbouw van kleine boeren. Zij zien zich genoodzaakt nieuwe akkertjes te ontginnen ten koste van de bossen die ooit de gronden tegen erosie beschermden.

Verder bedreigen nationale en transnationale bedrijven het bestaan op aarde door de ongebreidelde houtkap in tropische wouden, hetzij voor de houthandel, hetzij voor de activiteiten van onder andere oliemaatschappijen, en van plantage ondernemingen ten behoeve van de productie van palmolie voor zaken als zeep en lipstick. Overheden in de ontwikkelingslanden staan illegale houtkap vaak oogluikend toe. Tegen protesten van de inheemse bevolking wordt repressief opgetreden. En dan hebben wij het nog niet eens over de gevolgen van dit ontwikkelingsmodel voor milieufactoren zoals de luchtkwaliteit en de gemiddelde temperatuur op aarde. Economische groei vormt op deze manier een regelrechte bedreiging voor welvaart en welzijn. Niet toevallig zijn het vooral de armen die het meest te lijden hebben onder de degradatie van de natuurlijke leefomgeving.²⁰

De wereldwijd sterk gegroeide consumptie van materiële goederen legt een enorme belasting op het ecologische draagvlak van de aarde. Die overbelasting bedraagt op wereldniveau volgens het *Living Planet Report 2006* van het Wereldnatuurfonds nu al 25 % op jaarbasis, zie de volgende grafiek.²¹

Fig. 2: HUMANITY'S ECOLOGICAL FOOTPRINT, 1961-2003

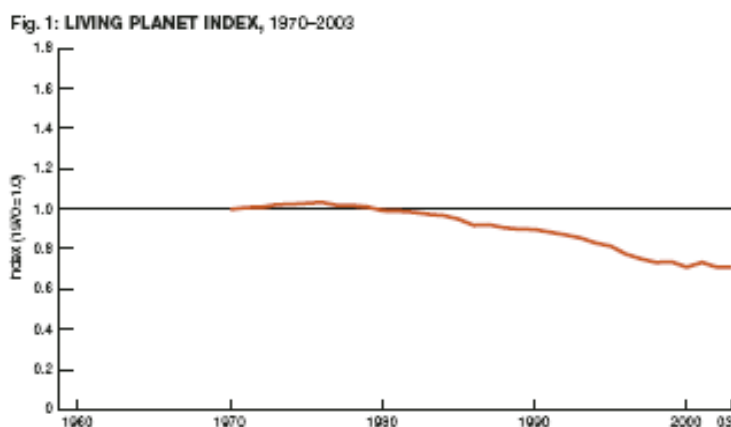

De ‘ecologische voetafdruk’ van de gemiddelde Nederlander is momenteel ruim

²⁰ Zie UNDP: *Human Development Report 1998* (New York, United Nations, 1998) pag. 66 e.v.

²¹ WWF: *Living Planet Report 2006* (Gland, 2006, *World Wildlife Fund International*) pag. 2..

2,5 maal van wat gezien die capaciteit verantwoord zou zijn.²² Dit in tegenstelling tot de ontwikkelingslanden waar de gemiddelde voetafdruk nog onder het toegestane niveau is. Zoals de volgende grafiek²³ laat zien is sinds de jaren zeventig de biodiversiteit van de aarde met zo'n 30 % gedaald. Een en ander heeft geleid tot een enorme ecologische schuld van vooral de landen van het Noorden.²⁴

Uitholling van de democratie

Ook op politiek vlak heeft het neoliberale beleid de nodige gevolgen, gezien de aspecten van machtsconcentratie en de wijze waarop die macht uitgeoefend wordt. Een groeiende concentratie van economische macht vindt plaats binnen een steeds kleiner wordend aantal transnationale ondernemingen. Hun relatieve machtspositie wordt nog verder versterkt door de eerder genoemde verschijnselen van terugtrekkende overheden en processen van privatisering binnen de publieke sector. Steeds meer vroegere beleidsterreinen worden op die manier onttrokken aan de zeggenschap van democratisch gekozen overheden.

Agnes van Ardenne (voormalig minister van Ontwikkelingssamenwerking) pleitte in haar politieke discours met overtuiging voor goed bestuur en democratisering in ontwikkelingslanden – zonder deze begrippen overigens te definiëren. Maar wanneer tegelijkertijd de invloed van overheden, mede door het beleid, sterk wordt teruggedrongen, dan verschuift de machtsbalans onmiskenbaar ten gunste van de transnationale bedrijven.

Alom klinkt de roep om maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO). Zelfs de grote ondernemingen en banken spreken zich daarvoor uit, bijvoorbeeld op het *World Economic Forum* in Davos. Maar ten eerste hebben afspraken over MVO een sterk vrijblijvend karakter omdat zij formeel niet bindend zijn. Ten tweede is het de vraag wie de definitie van begrippen als maatschappelijk en verantwoord bepaalt. Zolang MVO zich slechts afspeelt binnen de kaders van het neoliberalisme, zal het de positie van de grote internationale ondernemingen blijven veiligstellen ten koste van vooral de bevolking in ontwikkelingslanden. Door de sterke concentratie van macht in steeds minder ondernemingen komen overheden (en dat geldt bij uitstek voor overheden van de meeste ontwikkelingslanden) steeds meer in een afhankelijke in plaats van een sturende positie. Zij zien zich gedwongen te concurreren met

²² Idem pag. 14/15.

²³ Idem pag. 2.

²⁴ Zie onder meer: Andrew Simms: *Ecological Debt: the health of the planet and the wealth of nations*, London, 2005, Pluto Books

overheden van andere landen wanneer het gaat om het aantrekken van investeringen en het vergroten van de afzetmogelijkheden van hun producten. Het neoliberale beleid leidt dan eerder tot de groei van het democratische tekort dan tot de vermindering ervan, met alle desastreuze gevolgen van dien.

Sociale spanningen

Toenemende inkomensongelijkheid, milieudegradatie en een groeiend democratisch tekort hebben, hoe kan het ook anders, onmiskenbare gevolgen voor het leven van grote massa's mensen. Enerzijds worden zij zowel door hun directe omgeving als door de massamedia gestimuleerd in hun aspiraties om een beter bestaan op te bouwen. Anderzijds zien zij zich geconfronteerd met allerlei beperkingen die tot frustraties leiden. Niet alleen de kloof tussen arm en rijk, maar ook die tussen aspiraties en realiteit wordt eerder groter dan kleiner. Uiteraard zoeken mensen hiervoor naar uitwegen. Zo is de internationale migratie de afgelopen decennia enorm toegenomen. Dit heeft het voor veel mensen mogelijk gemaakt hun levensomstandigheden te verbeteren. In veel 'ontwikkelde' landen wordt migratie echter als een probleem ervaren en komen er steeds meer beperkingen om 'gelukzoekers' buiten de deur te houden.

Onder dergelijke omstandigheden hoeft het geen verbazing te wekken dat sociale spanningen ontstaan, die zich onder andere manifesteren in toenemende criminaliteit, fundamentalisme en terrorisme. Voorbeelden hiervan zijn de explosief stijgende criminaliteit in landen als Colombia, Honduras en Mexico. En in verschillende Arabische en Aziatische landen vullen fundamentalistische organisaties de gaten die de terugtrekkende overheid heeft laten vallen: door zich op het vlak van onderwijs en gezondheidszorg te manifesteren zijn deze organisaties in staat de hoofden en harten van de mensen te winnen. De effecten van de toepassing van het neoliberale model beperken zich niet tot het terrein van de economie, maar tasten de veiligheid in de wereld en de fundamenten van de samenleving zelf aan.

3 Conclusie

De kwestie is niet of globalisering verkeerd is. Het gaat om de wijze waarop sinds de jaren zeventig de globalisering gestalte krijgt. Die vorm kan als liberaal worden aangemerkt welke als hoofdkenmerk heeft: iedereen op deze aarde in concurrentie brengen met iedereen. Dat is niet alleen een inhumane principe, het leidt ook tot onaanvaardbare gevolgen voor mens en milieu. Regionalisering²⁵ behoort tot de alternatieven voor de neoliberale vorm van globalisering en moet gezien worden als onderdeel van een breed pakket van maatregelen die aangemerkt kunnen worden als andersglobalisering. Voorbeelden van die andere maatregelen zijn: wereldwijde aanpak van het overgebruik van de biologische capaciteit van de aarde; radicale herverdeling van de uit oogpunt van duurzaamheid mondiaal beschikbare welvaart; en terugdringing van de macht van neoliberale steunpilaren waaronder het grote internationale bedrijfsleven en neoliberale internationale instellingen als de WTO, de Wereldbank en het IMF.

²⁵ Regionalisering is een verzamelterm voor beleid en praktijken van producenten, consumenten en overheden om producties en consumpties in hun gebieden aan elkaar te verbinden; ofwel: om binnen hun leefgebieden een hogere graad van zelfvoorziening te bereiken.